

نشره دانشکده ادبیات تبریز

زمستان سال

۱۳۴۲

ادیب طوسی

سه غزل اصفهانی از اوحدی مراغی

در نسخ خطی دیوان اوحدی سه غزل دنبال هم بلهجه اصفهانی قدیم دیده میشود ولی چون خواندن آنها برای کتّاب مشکل بوده در حین استنساخ تصرفاتی در آنها کرده‌اند بطوریکه کمتر دو نسخه میتوان یافت که کلمات را بیک صورت ثبت کرده باشند.

نگارنده از چند سال قبل اغلب نسخ مختلفی را که در ایران موجود است و عموماً از روی هم استنساخ کرده‌اند، دیده‌ام و در میان این نسخ تنها سه نسخه زیر نسبتاً کمتر مغلوط است :

۱- نسخه‌ای از مرحوم نصرالله انصاری کارمند وزارت فرهنگ که از قدیمترین نسخ موجود است و تاریخ کتابت آن سال ۸۳۰ یعنی ۹۲ سال پس از مرگ

اوحدی است^۱. این نسخه بسیار خوانا و روشن است و اغلاط آن نسبتاً کم ولی در رسم الخط روشی مشخص ندارد چه گاهی «د» را «ذ» نوشته و گاهی «ه» بصورت «ح» و «س» به صورت «ص» دیده میشود مثلاً عوض «سا» بمعنی سایه، «صا» و بجای «سوز» بمعنی سبز، «صوز» دیده میشود. همچنین «ها» بصورت «حا» آمده و این نکته نشان میدهد که این نسخه در ترکیه استنتاج شده و همه جا «گ» را «ك» و «ج» را «ج» و «پ» را بصورت «ب» نوشته است.

۲- نسخه آقای محمود فرخ خراسانی که اصل آن را ندیده‌ام و آقای فرخ اشعار محلی را از روی آن نقاشی کرده و بر ایم فرستاده‌اند، این نسخه نیز نسبتاً کم غلط و تاریخ کتابت آن هفت سال بعد از نسخه انصاری یعنی سال ۸۳۷ است.

۳- نسخه‌ای هم در کتابخانه ملی ملک موجود است که در اوائل قرن نهم نوشته شده و از دو نسخه فوق‌الذکر صحتش کمتر است.

از مقایسه سه نسخه فوق‌الذکر دیدم که نسخه انصاری را متن قرار دهم و نواقص آنرا با دو نسخه (۲) و (۳) اصلاح کنم. بنابراین هر جا تفاوتی موجود بود که صحیحتر بنظر می‌آمد آنرا داخل هلالین باز کرد شماره نسخه آورده‌ام و هر جا نیز اصلاح از خود من است بدون «شماره» آمده.

قبلاً لازم است مشخصات حرفی لهجه اصفهانی اشعار اوحدی را با جمال

یاد آور شوم:

- ۱- غ و خ گاهی به «ء» تبدیل شده: اره = غیره - و خیز = و از
- ۲- خ گاهی به «ك» (= گ) بدل شده: رگ = رخ و گاهی به «ه»: هنا = خانه
- ۳- «د» به «ت» بدل شده: کرت = کرد و «ت» به «د»: سد = شت
- ۴- ب به و: سوز = سبز. شو = شب. لو = لب

۵- گئی به «و»: وزاری = گذاری و شاده = گشاده

۶- م به «ن»: کَشَن = کَشَم. و تیرِ سَن = میترسم

۷- ر به ل: فلا = فرا

تذکر: در صرف افعال اشعار اوحدی نیز دارای مشخصاتی شبیه لهجه سده و جز اصفهان است که در آخر مقاله ضمن توجیه لغات ذکر شده.
اینک اشعار:

فی لسان الاصفهانیه

غزل اول:

۱- او دیره راده ایم تارو (۱) (۲) (۳) (۴) (۵) ازبوی تو وا دصبح تارو (۶) (۷)

ow dīra rōā deh ei ma tā rū
ez büyè to vā de sobh tārū

معنی: ایماه! زلف بر چهره افکن تا خورشید از رشک تو در بامداد تاریک باشد.

۲- اندوه تو تا و دل درمه (۸) (۹) نش هشت که دل و ماورا بو (رو-۳) (۱۰) (۱۱)

endühè to tā vedèl deromhō
nèš hēšt ko dèl ve máverā ru

معنی: تا اندوه تو در دلم هست نگذاشت که دل بجای دیگر باشد (یارود)

۳- کر زیرک عالمت بوینو (۱۲) سن کیژ ببو که کیزه خارو (۱۳) (۱۴)

ger zirekè àlèmet bèvīnū
son giž bobū ko giže xārū

معنی: اگر ترا زیرک عالم به بیند چنان گیج میشود (که از حیرت) گیجگاه میخارد.

۴- دیم تو خورو و چشم تو تر هشکیر ویکر (بکر) دان خودارو (۱۵) (۱۶) (۱۷)

dīmè to xorū ve cešmè to tēr
hošgīró beker de on xuzārū

معنی: روی تو از چشم تو تیر مخور (چشم زخم می بیند) آنرا بگیر و در (خط) عذار (پنهان) کن.

۵- تاکی وکی انتظار فردا (۱۸) تاکی وکی (آروم-۴) بپرسن اروارو (۲۰)

tá kei vè kei intezàrè fardà
ärüm bepersen á ru vá rù

معنی: تاکی وچند انتظار فردا (کشم)؟ امروز مرا بپرسش آی روبرو (یا امروز، امروز!) (۲۱)

۶- زلف تو د کرد گنج دیمت (۲۱) مارو سیاه که دل نمازو (۲۲)

zùlfè to de girdè genjèdimèt
māru siyāhō ko dèl nomāru

معنی: زلف تو پیرامن گنج رویت ماری سیاهست که دلرا نمی زند (یا که دلرا نمی مالد)

۷- برتش دل ویست ساوانمن (۲۳) (۲۴) (۲۵) (۲۶) فردا کرو کر که دل دارو (۲۷)

bortēš dèlè vīst sāvō inen
fardā kero kor ko dèl ke dāru

معنی: اکنون برده اش تمام دلهاست و فردا کر و کور است که دل که دار؟ (یعنی از داشتن دلها اظهار بی اطلاعی میکند)

۸- دل کت برو (و) غم و دی کرت (۲۸) چاریش بپر که سخت زارو (۲۹)

dèl ket bèrovüyè qem vedi kert
carīša beber ko saxt zāru

معنی: بردلیکه تو بر بودی غم ستم کرد، چاره اش کن که سخت زار است.

۹- ویداد کره همه رو آخر (۳۰) کاری ده بکر که این چه کارو

vidād kerè heme rù āxer
kārè da beker ko in ce kārū

معنی: همه روزه ویداد میکنی آخر کاری دیگر کن، این چه کار است؟ غزل دوم:

۱۰- هرکش ارادتی جش ای حورزاده بو (۳۱)

وا خوزم کرم (گر) همیشه (که) بختش وراده بو (۳۲)

herkeš erādetè cešè è hürzāde bu
vā xozmo gor hamīš ho ko bextēš verā debu

معنی: هر که را حورزاده ای بچشم ارادت نگرد، از غبطه میسوزم که بختش بر اهست.

(۳۴)

۱۱- ای دوست م شو(ی) زوصال تو رگ رسن

(۳۵) (۳۶)

قصد سوارشن نه که کار پیاده بو

ey dūst mo šovè zèvèsälè to rog resan

qósed sevār šen ne ko kārè piāde bu

معنی: ای دوست! من شبی بوصل روی تو میرسم؟ قاصد سوار شدن که کار

پیاده نیست!

(۳۷)

۱۲- وی فکر اکر بد(ا) م تو در گفته و دلم

(۳۸)

عیش مکن که این دلجی سد ساده بو

vi fekr eger bédómè to der kefteu dèlem

eybeš mekon ko in delci sèdè sàde bu

معنی: اگر دل بی فکرم بدم تو در افتاد، عیش مکن که این دلک (من) کم عقل

و ساده است.

(۴۰)

(۳۹)

۱۳- دلمون هنا د زلف تو خوازت نکو هناست

(۴۱)

ها صا(ی) ایمنی که همای هنا ده بو

delmun honá de zulfè to xázèt neku honäst

há sâyè imenè ko homâyè honá debu

معنی: دل ما خانه در زلف تو میخواهد، نیکو خانه ایست این سایه ایمنی که

خانه هماست.

۱۴- پای م بسته و بوفاسر کیا کشن

(۴۲)

از (ار) سر کشو بهمهر تو کس با وسا ده (وشاده) بو

pā yè mo beste u bèvefá ser kiyā kešan

er ser kešū bemehrè to kes pá vesāde bu

معنی: پای من بسته است چگونه ازو فاسر کشم؟ کسیکه از وفاسر میکشد

پایش گشاده است.

- (۴۳) و آت که سر فلاکرو هینی تو ساعتی
 (۴۴) کاین سوته دل بمهر جه وات ایستاده بو

vätet ko ser felä kero hini to sä,etë
 kin süte dël bemehrë je vät istäde bu

معنی: گفتمت که سر فرا کن وساعتی بنشین که این سوخته دل بسخن مهر
 ایستاده است (ثابت قدم است).

- (۴۵) هرکش سکن تو زهره جبینی و شاهنو
 (۴۶) چشمش همیشه روشن و کانش و جاده بو

herkeš sóken to zuhre jebini ve šähenu
 cešmëš hemiše rüšen o käneš vejäde bu

معنی: کسیرا که تو زهره جبین ساکن شاهین باشی چشمش همیشه روشن و
 دولتش بکام است.

- (۴۷) از روی روزگار پدو ماد روزگار
 باور مکن که مثل تو بوریش راده (زاده) بو

ez rüyë rüzigär pedo mädë rüzigär
 bäver mekon ko misle to pürëš zäde bu

معنی: در طول روزگار باور مکن که پدر و مادر روزگار مانند تو پسری
 زاده باشد.

- (۴۸) واژند کاوحدی خط صوزش و رک جراو

- (۴۹) بیچاره جز کرو که قلم سین روانه بو

väžend kowhedü xetë sovzëš ve rog cerow
 bicäre cež keru ko qelem sïn revä de bu

معنی: میگویند که اوحدی خط سبزش برخ چراست ؟ بیچاره چکند که قلم
 چنین روا داشته (قسمت چنین بوده).

غزل سوم :

(۵۰)

۱۹- هر دم ای دل بکمند غم باری (باری) در کو

(۵۱)

وینه ویمو و بسودای نگاری در کو

herdem i dël bekemendè qemè yàrè der kov

vîna veibù vo besowdâyè nigàrè der kov

معنی: هر دم این دل بکمند غم باری میافتد و در عین بینائی بسودای نگاری میافتد.

(۵۲)

۲۰- بر کوه تو دل مه کرد زنه ساده واز

(۵۳)

ان و (ا) منه و ترسن که بکاری (در) کو

barè kuh to delemagird zane sàde ve,ez

ona vâ menhe veterans ko bekàrè der kov

معنی: کوه بر تو در دلم دور میزند، ای ساده! بر خیز اورا و امنه میترسم بکاری

در افتد!

(۵۴)

۲۱- پای ان شوخ ندارن ار (۳-۵) و گاره و خود

محنتی بو که بیاده بسواری در کو

pâyè on šuxa nedàren era vo kàra vo xod

mèhnetè bu ko piàde besuvàrè der kov

معنی: بیگانه و آشنا و خویش در مقابل آن شوخ پای (مقاومت) ندارند، سخت

است که پیاده ای با سواری در افتد.

۲۲- نپسندو (نپسندو) سر زلفش که کرو دلها صید

گر نه هر لحظه بان د (۱) م هزاری در کو

nepesedu serè zùlfèš ko keru dèlhâ seid

ger ne her lahze be on dâm hizàrè der kov

معنی: سر زلفش مایل بصید دلها نیست و گر نه هر لحظه هزار (دل) بآن

دام افتد.

(۵۵)

۲۳- ارحد (چه) وس کوسه (گوشه) نشین دل و کوشم در هو

(۵۷)

(۵۶)

مگر ایروس(ش) و این گوشه و راری (وزاری) در کو

er ce ves güşe neşino dèlo güşem dr hu

meger è rüş ve in güşe vezârè dar Kov

معنی: دل اگر چه بسیار گوشه نشین است گوشم برد راست، تا مگر یکروزش

باین گوشه گذاری افتد.

۲۴- اوحدی رنج نکو برت اکرت کامی کو

عاشقی سعی بکر بو که شکاری در کو

owhedi renj neku bar to geret kâmè kov

âşeqi sa.y beker bu Ko şekârè der kov

معنی: اوحدی: اگر ترا کامی افتد رنج بر تو نیکوست، عاشقی! سعی کن باشد

که شکاری در افتد.

(۵۸)

۲۵- کر دلت میل بان دیم (و) لو و کردش کرت

بو که ایرو و غلط بر بکناری در کو

ger delèt meil be on dîmo lov o gerdêş kert

bu ko è ru ve qelet bar be kinârè der kov

معنی: اگر دلت بر خسار و لب و گردران او میل کرده باشد که یکروز با شتاب

برش باغوشی افتد!

توضیحات لازم

۱- ow = بر (بهلو : ow)

۲- dîra = زلف (دربرهان: dîra بمعنی زلف آمده - قس: طره در فارسی

و tel در آذری)

۳- ro+ä = رو+ها = رخها، گونها

۴- ma = ماه (یهودیان اصفهان: ma مخفف «مه»)

۵- ru = روز، خورشید- (مخفف: روز-پهلوی: roc - نظنزی و برنی و سمنانی

و شهمیرزادی: ru)

۶- vā = باید (شیرازی قدیم: va - کازرونی قدیم: vā)

۷- de = «در» حرف اضافه

۸- ve = «ب» و «از» حرف اضافه (لری ve - کردی va)

۹- dar + om + ho = «در» مخفف «درون» + ضمیر اسمی اول شخص مفرد +

ho مخفف hu = سوم شخص مفرد از فعل ربطی و مخفف آن (رك: «تارو» در آخر شعر اول)

صرف این فعل بصورت زیر است :

اول شخص: مفرد: - an = han = هستم. جمع: - im = him = هستیم

دوم شخص: مفرد: - hi = hi و i و è = هستی. جمع: - id = hid = هستید.

سوم شخص: مفرد: - u = hu = هست. جمع: - en = end = hend = هستند

صورت اول غالباً بعنوان ربط در جمله‌های اسمی می‌آید و صورتهای دوم و سوم

و چهارم مخصوص صرف افعال است .

۱۰- neš + hešt = سوم شخص مفرد ماضی مطلق از فعل «هشتن»

در زبان قدیم اصفهان که هنوز نمونه آن در جز اصفهان موجود است، گاهی

ماضی بسیاق زبان پهلوی بوسیله ضمائر اسمی که در اول می‌آوردند صرف همیشه، مثلاً

صرف فعل مزبور بترتیب زیر بوده :

اول شخص: بم هشت = گذاشتم - بمان هشت = گذاشتیم .

دوم شخص: بت هشت = گذاشتی - بتان هشت = گذاشتید .

سوم شخص: بش هشت = گذاشت - بشان هشت = گذاشتند .

جزی شاعر معروف جز درغزلی گوید :

هر که هر یا ایده بش سانه عبادتگاهی همه منظورش محراب دو ابروی تو بو
= هر کس در هر جا عبادتگاهی ساخته همه منظورش محراب دو ابروی تو میباشد .

۱۱- bu = سوم شخص مفرد مضارع از فعل biyan = بودن و شدن .

صرف این مضارع با تمام صورت‌هایش چنین است :

اول شخص: مفرد: - ban = بوم - beban = بشوم . veiban = میباشم

جمع: - bim = بویم - bebim = بشویم - veibim = میباشیم .

دوم شخص: مفرد: - bè = بوی - bebè = بشوی - veibè = میباشی

جمع: - bid = بوید - bebid = بشوید - veibid = میباشید

سوم شخص: مفرد: - bu = بود - bebu = بشود - veibu = میباشد

جمع: - ben = بوند - beben = بشوند - veiben = میباشدند .

و اگر ru باشد سوم شخص مفرد مضارع از فعل raftn است و صرف مضارع

این فعل چنین است :

اول شخص: مفرد: - revan . revim = دو شخص: - revid - revè .

سوم شخص: - reven - revu :

۱۲- be + vīnū = به بیند (سوم شخص مفرد) مضارع از فعل diyan = دیدن

۱۳- son = سان = چنان - وسین در شعر هجدهم نیز بمعنی چنین است

(کردی و افغانی، s- s- san - قس: سان فارسی بمعنی طور و روش - این جهان بر کسی نخواهد

ماند تا جهان بدنبند مگر زین سان)

۱۴- giže = گیز + «ه» نسبت = گیزگاه .

۱۵- dim = صورت (در اغلب لهجه‌های جنوبی و شمالی) = dīm = صورت . از ریشه

اوستائی dāi = دیدن)

۱۶- be + ker = امر از فعل kertan = کردن .

صیغه‌های مضارع این فعل چنین است :

اول شخص: مفرد: - keran = کنم . جمع: - kerim = کنیم

دوم شخص: مفرد: - kerè = کنی . جمع: - kerid = کنید

سوم شخص: مفرد: - keru = کند . جمع: - keren = کنید

۱۷- xozär+u «خذار» محرف «عذار» + «و» تصغیر (در صفحات جنوب

مخصوصاً کرمان هنوز «u» برای تصغیر بکار میرود- قاآنی شیرازی گوید :

یار کی هست مرا بلطافت ملکو بحلاوت شکرو بملاحت نمکو)

۱۸- ärü+m = امروز (یهودیان اصفهان: äru = امروز)

۱۹- porsen = مخفف «پرسیدن»

۲۰- á+ru vá rù = بیا رویارو- یا äru+äru = امروز، امروز!

۲۱- mär+u = مار است (پهلوی: mär)- این شماره اشتباهاً روی کلمهٔ

قبل(دیمت) گذاشته شده .

۲۲- no+mär+u = سوم شخص مفرد مضارع منفی از فعل märien = مالیدن

و زدن (اگر ماری و کژدمی بوده طبعش بصحرای چون مار و کژدم بماری-عسجدی)

۲۳- borta+š = برده اش

۲۴- vešt=višt =višt (در نسخه گاهی «ش» «س» آمده : و ساده =

وشاده - کوسه = گوشه) = همه و تمام (در تهرانی gešt)

۲۵- sä = مخفف «ساعت» = اکنون، حال (کردی sä ولری: sö-طبری:

asä) ویا = دیگر، پس (کردی sä)

۲۶- in+en = این است

۲۷- ker+o+kor = کر و کور = بی اطلاع = منکر

۲۸- bèrovüy+è = دوم شخص مفرد ماضی از rovüyen = ربودن

۲۹- cär+è+š = چاره‌ای او را - (پهلوی: cär در کردی نیز = cär

چاره، کمک، واسطه- بلبلدستان زن چاره همی جوید زمن چاره را جوید که اورا
جست باید نیز چار - فرهنگ اسدی)

۳۰ - da = دیگر- (کردی: de)

۳۱ - ceš = مخفف چشم (رازی، کردی، لری: ceš)

۳۲ - vā + xoz + mo + gor = با + خون (بمعنی رشک و غبطه) + گر (بمعنی

سوز و اشتعال) + ضمیر اول شخص مفرد (خوز = غبطه و حسد از فرط محبت - کردی:

خوزه - goza - گر = اشتعال، سوز- در اغلب لهجه‌ها: gor . کردی . ger)

۳۳ - ve + rā + de + bu = برآه باشد. (rä مخفف «راه» - de مخفف dar)

۳۴ - rok = رخ- (رک تو تا پیش یار بنمائی دل تو خوش کند بخوش گفتار.

فرهنگ اسدی)

۳۵ - qósed = قاصد (نظیر این کتابت در کلمه «سکن» و «دم» بجای «ساکن»

و «دام» نیز دیده میشود و ممکن است مربوط بتلفظ کلمه یا اشتباه کاتب باشد .

۳۶ - šen = شدن :

۳۷ - der kefte + u = سوم شخص مفرد ماضی نقلی از فعل keftan =

افتادن (کرد: kaften)

ماضی این فعل: keft و مضارع: kov است که بصورت زیر صرف میشود :

اول شخص: مفرد:- kovan - جمع:- kovim .

دوم شخص: مفرد:- kovè - جمع:- kovid .

سوم شخص: مفرد:- kov (kovu) جمع:- koven .

۳۸ - šed = sèd (رک شماره : ۲۴) = šet = کم عقل ، سفیه (گیلکی و

کردی : شیت-قس : šed بمعنی «دیو» در عبری « و شید » بمعنی حیلله- یک شغالی

پیش او شد کی فلان شید کردی تا شدی از خوشدلان-مولوی)

۳۹- honá = محرف «خانه»-تبدیل «خ» به «ه» معمول است. همچون «هون» در کردی بجای «خون» و «بهر» بجای «برخ» در فارسی .

۴۰- xäzèt = سوم شخص مفرد مضارع از xäztan = خواستن (در این مورد مانند چند مورد دیگر صرف فعل را بصورت معمولی آورده است) .

۴۱- hä + säy = این (کعبه چه کنی با حجر الاسود وزمزم ها) عارض وزلف و خط‌ترکان خطائی- خاقانی) = sä + = مخفف سایه (کرد : si و sè)

۴۲- vešäde = گشاده = صفت مفعولی از فعل vešädan = گشادن (پهلوی : višätan)

۴۳- vät+et = گفت ترا- سوم شخص ماضی مطلق از فعل vätan = گفتن - (کردی: واتن- ماضی این فعل از vät= ومضارع آن از väž صرف میشود (رك: شعر ۱۸) + ضمیر دوم شخص مفرد مفعولی .

۴۴- hi+ni = بنشین (مرکب از hi پیشوند و ni مخفف «نیش» امر از ništan = نشستن (در برهان : هانی = بنشین)

۴۵- šähen+u = مخفف «شاهین» = دسته یا زبانه ترازو-تکیه گاه+ضمیر ربط سوم شخص مفرد

۴۶- vejäde = بیجاده = کهر با و نوعی یاقوت (در این فیروزه طشت ارغوانی همه آفاق شد بیجاده معدن-خاقانی)

۴۷- ped+o+mäd = مخفف پدر و مادر (برهان: ماد- پهلوی: مات- بلوچی: مات) - (برهان: ped - پهلوی : pit - بلوچی : pit)

۴۸- ceração = چراست ؟

۴۹- ce+ž = چه اش ؟

۵۰- der kov = درافتد (رك: شماره ۳۷)

۵۱- vîna = (صفت مشابه از فعل diyan = دیدن) = بینا (کرد: vîna)

۵۲- ve+ez = برخیز (خراسانی: vaxez)

- ۵۳- $ve + tersan = ve$ = میترسم = ve = مخفف vei = «می» استمرار - لری :
- e و $e1$ - خوانساری (vei) + ترسن = اول شخص مفرد مضارع از فعل $tersian$ = ترسیدن
- ۵۴- $era + vo + kãra =$ بیگانه و آشنا (era مخفف «غیره» و «کار» در زبان عوام بمعنی آشنا می‌آید چنانکه گویند «کس و کار» و مقصود قوم و آشنا است)
- ۵۵- $ves =$ بس .
- ۵۶- $e + rù + š =$ يك روزش .
- ۵۷- $vezãr + e =$ گذار - اسم مصدر از فعل $vezãrtan$ = گذشتن (اوستائی):
- $vi + tãr =$ وپهلوی: $(vitãrtan)$.
- ۵۸- $gerd =$ گرد مخفف «گردگاه» یا «گردران» = کفل و سرین (دست بر رانش نهادم مشت زد بر گردنم این مثل بادید آمد گردران بر گردنست - سوزنی سمرقندی)

پایان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی